

Nutq etika va estetikasi: notiq mas'uliyatining asosiy mezonlari**Umrzoqova Aida Obidjonovna**

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti Xorijiy til va
adabiyot fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Hozirgi davrda, qo'shni davlatlarda bo'lgani kabi, Notqlik san'ati ilmini o'zimizga xos bo'lgan milliy ruhda, milliy qadriyat va an'analarimizga tayangan holda yaratish hamda mazkur ilmning respublikamizda oliy o'quv yurtlarida alohida filologik fan sifatida o'qitilishiga erishish milliy ma'naviyat jonkuyarlari oldida turgan asosiy vazifalardan sanaladi. Ushbu maqola nutq etikasi va estetikasi hamda notiq mas'uliyatining asosiy me'zonlarini o'rganadi, bu jarayonda notqlik san'atining bugungi davrdagi ahamiyati va undan foydalanishdagi samarali usullarga e'tibor qaratadi.

Maqolada nutq etika va estetikasi, notiqning shakllanishidagi muhim omillar, so'zlovchining ommani o'ziga jalb qila olishi, psixologik tadqiqotlarga asoslanib, nutqdagi ravshanlik, ishonch, ishontirish va hissiy jozibadorlik sifatlari ko'rib chiqiladi. Maqolada bugungi davr notiqlarining nutqi har tomonlama etika va estetika qoidalariga tayangan holda, mas'uliyat bilan yondashib, ta'sirchanlik o'ta darajada yuqori bo'lishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: notqlik, nutq so'zlash, nutq me'yorlari, muloqot, ommabop nutq, ishontirish, ta'sirchanlik, nutq etikasi, nutq estetikasi, ishonch, yetakchilik, og'zaki nutq, yozma nutq.

Notqlik san'ati qadimda “Ritorika” nomi bilan yuritilgan. Notqlik san'ati, avvalo, notiqdagi mavjud bo'lgan qobiliyat hamda iste'dodni shakllantirishga qaratilgan

soha bo'lib, u notiqning qobiliyati va iste'dodini o'rganuvchi va shakllantiruvchi fandır. Notqlik san'ati - azaliy mumtoz fan sifatida butun borlig'i bilan aqlni charxlaydigan, jamiyat hayotini boshqarishda aql-farosat vositasi bo'lib shaxsning shakllanishini uning so'zi, nutqiy mahorati orqali ko'rsatib kelgan va jamiyat taraqqiyotining yanada farovonligi sari yetaklagan. Har qanday nutq u og'zaki yoki yozma bo'ladimi ma'lum bir shaxs yoki yozuvchi tomonidan tinglovchi yoki o'quvchiga yo'naltirilgan matn ko'rinishidir. Bu nutq parchasi tinglayotgan tomonga ta'sir ko'rsatagi. Qachonki, ta'sir samarali natija bersagina, uni madaniy nutq deyish mumkin.

Har bir kasb egalari o'z kasbining mahoratli ustasi bo'lishi uchun bilim, amaliyot va tajribaga ega bo'lishi bilan birga o'z madaniy nutqini ham rivojlantirib borishi lozim. Nutq har tomonlama ibratli, ta'sirli va shu bilan birga madaniy bo'lishi uchun o'z ma'lum talablarga amal qilishi zarur sanaladi. Sitseronning “Notiqlar haqida” asarida muallifi notiqlarning odamlar diliga qo'rquv, g'azab va qayqu sola bilishi va, aksincha, bu xildagi hayajonli holatlardan kishilarni xalos qilib, ularning ruhida xotijamlik, mehr-shafqat hislarini uyqota olishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, agar notiq odamlarning turli-tuman xarakterlarini sezmasa, inson tabiatidagi umumiy xususiyatlarni bilmasa va har bir kishini goh bezovta qiladigan, goh tinchlantiradigan sabablarni tushunmasa hech qachon o'zining maqsadiga erisha olmaydi.

Mazkur parchadan ko'rinadiki, auditoriyadagi muhit haqida aniq tushunchaga ega bo'lgan holda, nutq so'zlovchi ularga nisbatan aynan gapiradigan gaplarini oldindan belgilab olishi lozim. Mavzuga mos holda, ibratli va ta'sirchan qilib so'zlash har qanday auditoriyani o'ziga jalb qila oladi. Notiq bu o'rinda maqsadiga yetishi uchun oldindan tayyorgarlik ko'rgan bo'lisji lozim. Rahbar uchun birgina salobatning o'zi kamlik qiladi. U ayni jamoani bo'y sundirishi va beriladigan topshiriqlariga itoatkor bo'lishini ta'minlashi uchun ham diplomat bo'lishi kerak. Bu degani, u nafaqat ish uslubi balki so'zlashuv ya'ni notqlik san'atini ham har tomonlama puxta egallashi lozim. Zero, til

(nutq) – dil kalitidir. (xalq ibratli soʻzlaridan). Notiq ommabop nutqda til imkoniyalaridan samarali foydalanishni bilishi uning oʻziga xos uslubidagi mahoratdan darak beradi. Koʻp maʼnoli va maʼnodosh soʻzlardan foydalanganda shu soʻzlami shevadagi variantlariga qiyoslash ham samarali foyda beradi. Ayniqsa, notiq mavzuni oʻz soʻzlari bilan (kitobiy emas) soʻzlash mahoratini, egallagan boʻlshi kerak. Ommabop nutqqa xos yana bir muhim jihat nutq jarayonida hayotiy misollardan foydalanish, maʼruza oʻqilayotgan joyning, hududning oʻzidan kelib chiqadigan hayotiy misollardan foydalansa ayni muddao boʻladi. Demak. notiq uchun masʼuliyat ogʻir.

Bu ayni yuqoridagi fikrimizning tasdigʻi oʻlaroq, jarayonlarni samarali boshqarish uchun aynan nutqning oʻziga xos boʻlishi haqida fikr yuritiladi. Demakki, aʼuditoriyadagi notiq maqsadiga erishishi uchun har qanday bilimlarni umumlashtirgan holda, ulardan samarali foydalana olishi lozim. Nutq etikasi va estetikasi — bu odamlar oʻzaro muloqotda boʻlish jarayonida ogʻzaki va yozma nutq orqali axloqiy (etik) va goʻzallik (estetik) meʼyorlariga amal qilishdir.

Nutq etikasi — bu odamlar muloqot vaqtida axloqiy meʼyor va qoidalarni rioya qilgan holda, hurmat bilan, odobli, nozik va ehtiyotkor gapirish sanʼatidir. Bu jarayonda suhbatdoshga ehtirom bilan munosabatda boʻlish yaʼna siz-deb murojaat qilish, biron narsa soʻrashdan oldin tavozeʼ bilan “iltimos”, biron ayb ish qilsa, yoki bexosdan ranjitib qoʻysa “kechirasiz”, shuningdek, “marhamat”, “rahmat”, “minnatdorman” soʻzlarini qoʻshib gapirish ham nutq etikasi hisoblanadi. Shuningdek, oʻzaro suhbatda suhbatdoshning soʻzini boʻlmaslik, soʻzlash jarayonida yolgʻon gapirmaslik, qoʻpol soʻz ishlatmaslik, boshqa odamni diqqat bilan eshitish va fikriga hurmat bilan yondashish, fikrlar toʻqnashuviga qaramay, odobli va dalilli muloqot yuritish ham nutq etikasiga kiradi.

Nutq estetikasi esa soʻzlarning chiroyli, ravon, ohangdor va mazmunli boʻlishiga eʼtibor berishni bildiradi. U turli soʻz va iboralarni oʻrinli ishlatish, fikrni obrazli, taʼsirli

bayon qilish, gap tuzilishining silliqliqi, nutqning melodikligi, tildan estetik zavq uygʻotadigan tarzda foydalanish, talaffuz, urgʻu va grammatik qoidalarga rioya qilishdan iboratdir.

Xulosa

Biz bugun ko'rib turganimiz butun borliq hissiyot va tuygʻularimiz orqali tasavvur etayotganimiz barcha-barchasini so'z orqali ifoda etamiz. Umuman, bugungi kun yoshlarida notiqlik qobiliyatini shakllantirish va jadal sur'atlarda kamol toptirish, bu yo'lda samarali usullarni izlab topish va ta'limga yo'naltirishni faylasuf olimlarimiz va o'qituvchilarimiz o'zlarining asosiy va samarali burchlari ekanligini unutmasliklari lozim.

Bizda Notiqlik mahoratini, uning sirlari, qonuniyatlarini to'liq egallamasdan, oliy ta'lim muassasalarini bitirib chiqayotgan yosh mutaxassislarning joylardagi olib borayotgan faoliyatida nutqiy kamchilik sezilmoqda. Bu degani hali biz bu fanni puxta egallab ulgurganimizcha yo'q. aslini olganda, har qanday Oliy ta'lim muassasasida nafaqat filologiya yo'nalishlarida balki, barcha sohaviy yo'nalishlarda ham aynan “Nutq madaniyati” fan sifatida hech bo'lmaganda haftasiga ikki soat o'tilsa, ayni maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki, bu fanning barcha jabhalarda roli juda katta. Masalan, shifokorlarni olaylik, ular o'z bemoriga to'g'ri va ta'sirli qilib tushuncha berishlari yoki aksincha o'zining nutqiy kamchiliklari sababli bemorga zarar yetkazib qo'yishlari ham hech gap emas. Xullas, bu soha bugunning eng dolzarb muammosi ekanini anglash vaqti keldi. Ko'pgina bog'cha bolalari va maktab o'quvchilarining duduqlanib, o'z fikrini ravon ayta olmasligi holatlariga guvoh bo'lamiz.

Agar ustozlar, maktabgacha ta'lim muassasalaridayoq bolalarga har kuni 2-3 tadan she'rlar yod oldirsalar, yoki nutq o'stirish bilan bog'liq treninglarni ko'proq o'tkazib borsalar, o'sha jarayonlardan bolaning nutqiy salohiyati shakllana boshlaydi. Ayni 5-6 yoshdagi bolalarda eng kuchli xotira kuzatilgan va shu davrda berilgan bilimlar ular

ongiga puxta singib qoladi. Fikrimiz so'nggida bir narsani alohida ta'kidlashni joiz deb bildik. Nutq eng avvalo insonda kichik yoshligidan shakllantirib borilmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Norqul Bekmirzayev, Nutq madaniyati va notiqlik asoslari. “Fan” nashriyoti, 2007.
2. Muhitdinova X. S., Salisheva Z., Po'latova X. O'zbek tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2006.
3. Rafiev A., Mahmudov N., Yuldashev I. Kultura rechi i deloproizvodstvo na uzbekskom yazyke. – Tashkent, 2011.
4. Lafasov U., O'zbek tili. – Toshkent : ToshDSHI, 2009.
5. Qahhorova H., Muhammedova S. O'zbek tili. – Toshkent: Universitet, 2004.
6. Rafiev A., Mahmudov N., Yuldashev I. Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent, 2013.
7. Husanov N.A., Xujakulova R.SH., Dilmurodova N.A., O'zbek tili – T.: LESSON PRESS , 2017. 336 b.